

Var finns den oberoende professorn?¹

Ett generellt problem för professorn är att finna en lämplig avvägning mellan rollen som oberoende bedömare av samhällsutvecklingen och rollen som expert eller konsult åt externa uppdragsgivare. Detta dilemma diskuteras här med utgångspunkt från den växande kopplingen mellan professorskåren inom nationalekonomi och den offentliga sektorn under de senaste 10–15 åren. Någon enkel lösning på motsättningen mellan professors oberoende och externa engagemang är svår att ange.

Ett generellt problem för professorn i det svenska universitetsväsendet är att finna en lämplig avvägning mellan rollen som oberoende bedömare av samhällsutvecklingen och rollen som rådgivare eller konsult åt externa uppdragsgivare. Ser vi ut över det akademiska landskapet, kan vi skönja en utvecklad konsult- och entreprenörkultur inom en rad fakulteter och discipliner, i synnerhet vid de juridiska fakulteterna, vid vissa medicinska institutioner och vid de tekniska högskolorna. Här är det inte ovanligt att professorn fungerar som expert och rådgivare till offentliga myndigheter, till organisationer och företag eller "privatiserar" sina forskningsresultat, d v s skaffar sig rätten till avkastningen på sina upptäckter eller innovationer som ägare av bolag eller patent. Detta mönster har funnit sitt gillande och stöd hos statsmakterna i författnings-

regler om bl a arbetstagaruppfinningar vid universitet och högskolor. På sina håll tolkas detta beteende som att professorn är "samhällstillvänd".

Den konsultande professorn kan knappast förväntas fungera som en oberoende professor, redo att ta ställning i det offentliga samtalet, frikopplad från sitt externa engagemang. En konsultande professor finner det troligen svårt att öppet kritisera den myndighet eller det företag som han eller hon är kopplad till. Volvo–Renault-affären utgör en god illustration av denna tes. Enligt pressuppgifter ansåg sig flera av landets juridikprofessorer med expertkunskap på området förhindrade att delta i den allmänna debatten om den planerade fusionen eftersom de knutits upp av parterna. Offentlig tystnad från de akademiska experternas sida blev resultatet av denna process.

LARS JONUNG är professor vid Handelshögskolan i Stockholm. Hans forskning är inriktad på stabiliseringspolitik, monetär historia och ekonomisk idéhistoria. Han har varit verksam som rådgivare till bl a SE-Banken 1989–91 och till statsministern 1992–94.

¹ Denna artikel har tillkommit i livlig diskussion med ett trettiotal ekonomer, ekonom-historiker, statsvetare och jurister. Jag är skyldig dem alla ett tack för konstruktiva och kritiska kommentarer. Ett särskilt tack vill jag rikta till Rolf Ohlsson för arbetet med *Figur 1* över professors relativlön.

Två kulturer

Hur ligger det till inom ämnet nationalekonomi? Låt oss inledningsvis jämföra två av ekonomiämnena – företagsekonomi och nationalekonomi. Det är givande att jämföra dem eftersom de länge har representerat två skilda traditioner eller kulturer, i mångt och mycket varandras motsatser.

Företagsekonomi är starkt genomsyrat av konsultkulturen. Framgång för en professor inom denna disciplin förefaller kunna mätas – något tillspetsat uttryckt – med volymen externa kontakter: antalet uppdrag som styrelseledamot, som revisor, som konsult m m. Traditionella forskningsresultat och publikationer i vetenskapliga tidskrifter prioriteras inte lika hårt inom företagsekonomi som inom ämnen med en mer ”akademisk” kultur. Dugliga företagsekonomer har en benägenhet att lämna den akademiska banan för att vara företagare på heltid – vid något tillfälle med den gångbara professors titeln i bagaget. Kanske kan denna konsultkultur delvis förklara varför företagsekonomi, det största ämnet volymmässigt i vårt universitetsväsende (mätt i antal studerande och antal lärartjänster), har så få företrädare i den allmänna debatten.

Hur är då tillståndet inom den nationalekonomiska disciplinen? Finns den oberoende professorn i nationalekonomi – professorn som känner sig fri – och är fri – att debattera mot finansministern, riksbankschefen och andra ansvariga för den ekonomiska politiken samt mot företrädare för näringsliv och organisationer?

Jag tror det var enklare att besvara frågan förr i världen. Traditionen inom svensk nationalekonomi bjöd nämligen professorn att inta en självständig position – med stöd av den trygghet som en professur vid de skattefinansierade universiteten och högskolorna gav. Professorn var oavsättlig genom sin fullmakts-tjänst. Den akademiska positionen var förenad med frihet och självständighet –

och användes på detta vis av flertalet svenska nationalekonomiprofessorer från Knut Wicksell, Gustav Cassel och Eli Heckscher och framåt.² Många av dem var flitiga deltagare i det offentliga samtalet, bl a genom en omfattande journalistisk verksamhet.³

Någon konsultkultur à la företagsekonomi fanns knappast utvecklad inom ämnet nationalekonomi – även om professorer hade externa uppdrag både inom privat och offentlig sektor. Professorerna kunde engagera sig i uppdrag inom det statliga utrednings- och kommittéväsendet. Dessa uppdrag hade karaktären av självständiga forskningsuppdrag och låg väl i linje med det akademiska oberoendet – ibland utgjorde de snarare ett slags intellektuell värnplikt i det allmännas tjänst. De var dessutom temporära till sin natur.

En ny trend?

Under de senaste tio åren har bilden ändrats. Departement och myndigheter har knutit till sig ett betydande antal professorer som rådgivare, experter eller sakkunniga på mer eller mindre permanent basis. Professorerna behåller samtidigt sina professurer i academia ogravade med undantag för något enstaka fall av tjänstledighet.

Denna scenförändring beror på flera faktorer. En växande offentlig sektor har medfört en ökad efterfrågan på nationalekonomisk sakkunskap. Nationalekonomernas starka position i den allmänna debatten som kritiker av just den ekonomiska politiken har inbjudit den offentliga sektorn till att koppla nationalekonomer närmare till sin verksamhet.

Finansdepartementet har här varit ban-

² I synnerhet Eli Heckscher talade sig varm för samhällsvetarens skyldighet att granska staten.

³ Detta mönster hos de äldre generationerna av svenska ekonomer belyses bl a i Jonung [1992].

brytande genom att engagera fem-sex professorer eller professorskompetenta forskare vid universiteten i det s k Ekonomiska rådet. Detta "offentliga" råd kan delvis betraktas som en reaktion på det "privata" konjunkturråd som SNS startade i början på 1970-talet, vilket i sin tur etablerades för att bryta vad som på den tiden uppfattades som regeringens dominans i den ekonomisk-politiska debatten. Riksbanken har under senare år rekryterat minst fyra professorer som vetenskapliga rådgivare. En rad s k vetenskapliga råd inom offentlig sektor har sett dagens ljus. Om trenden håller i sig kommer snart sagt varje myndighet med självaktning att ha "sin" eller "sina" professorer i ekonomi.

Professorn hamnar här lätt på två stolar. Detta är i och för sig inget nytt. Åtskilliga professorer i nationalekonomi har fungerat som experter eller rådgivare åt industrin, departementen, bankerna och olika intresseorganisationer. Det nya är att nationalekonomiprofessorn så tydligt blir kopplad till den offentliga makten, d v s till "the policymakers". Det är just denna makt nationalekonomen varit förhållandevis oberoende av genom sin professur och haft som sin informella skyldighet att granska i sin forskning och skärskåda i den ekonomisk-politiska debatten. Det finns knappast några andra discipliner som har kompetensen att ta över denna granskningsfunktion om nationalekonomerna skulle välja tystnaden – även om många kanske skulle känna sig kallade.

Nationalekonomer har ofta gjort sig lustiga över företagsekonomernas konsulteri i den privata sektorn. Nu ser vi tecken på hur en konsultkultur breder ut sig inom ämnet nationalekonomi, starkt associerad med den offentliga sektorn, ibland direkt förknippad med de ansvariga för den ekonomiska politiken. Samtidigt har synen på den offentliga sektorn förskjutits från uppfattningen att staten svarar för allmänintresset till ett mer skeptiskt synsätt rörande särintressenas inflytande över staten.

Hot mot debatten?

Tendensen till ökad sammanväxt mellan professorskåren och den offentliga sektorn reser en rad frågor av principiell natur om professors integritet och roll i förhållande till statsmakten – en statsmakt som i vårt land omfattar och påverkar större delar av samhället än vad fallet kanske är i något annat västland. Utvecklingen har konsekvenser på många områden, bl a för spelreglerna inom universiteten, för forskningens oberoende och inriktning samt för professors trovärdighet i den allmänna debatten. Här koncentrerar jag mig på den sistnämnda aspekten, d v s på professors roll och ställning i det offentliga samtalet. Detta innebär inte att jag anser att övriga aspekter är oviktiga.⁴ Jag väljer att illustrera mina argument från utvecklingen på det stabiliseringspolitiska området. Resonemanget tror jag går att överföra till hela spektrat av offentlig politikutövning.⁵

Vad innebär det för kvaliteten på debatten om stabiliseringspolitiken i Sverige att de mest framstående professorerna inom området är knutna till de institutioner som utformar stabiliseringspolitiken? Vem kommer att fungera som opponent mot finansministern i Nationalekon-

⁴ Olika problem kan uppstå inom den akademiska världen med detta nya arrangemang. Kostnaden för yngre forskare utan fasta tjänster att kritisera riksbanken, finansdepartementet eller annan myndighet kommer att stiga på marginalen, när de vet att de riskerar att utmanas – direkt eller indirekt – av en professor som är kopplad till myndigheten ifråga. Forskaren i karriären kan även påverkas av utsikten att möta professorn som sakkunnig i något framtida tillsättningsärende inom universiteten.

⁵ Flera professorer inom nationalekonomiämnet besitter specialkompetens inom andra politikområden än stabiliseringspolitiken. De ställs i princip inför samma dilemma som diskuteras här med utgångspunkt från finans- och penningpolitiken.

miska Föreningens årliga budgetdebatt? Medlemmar av det Ekonomiska rådet har visat en benägenhet att tacka nej. Ställer riksbankens rådgivare upp kan detta tolkas som att riksbanken är ute efter att kritisera finanspolitiken. Vem skall nagelfara riksbanken när den har de främsta professorerna inom penningteorin på sin avlöningslista i ett litet land med begränsat antal specialister på penningpolitik? Hur skall läsaren se på debattartiklar om penningpolitiken och riksbankens ställning skrivna av professorer som är rådgivare till riksbanken?

Hur skall självständiga "think-tanks" som SNS kunna rekrytera medarbetare när många professorer är kopplade till offentliga uppdrags- och arbetsgivare?⁶

Den företeelse jag pekar på är i stor utsträckning det lilla landets dilemma. I USA med hundratals makroekonomer verksamma som professorer vid universitetet skapar knappast några universitetsanställda bekymmer om de fungerar som konsulter till olika delar av det amerikanska centralbankssystemet.

Federal Reserve kan ändå inte anställa alla dugliga makroekonomer. Dessutom har olika Federal Reserve Banks utvecklat skilda forskningsprofiler; forskningsavdelningen på en bank har varit monetaristisk, en annan har gett sitt stöd till real business cycle-teorin, en tredje har visat förståelse för den österrikiska skolan. Med andra ord har pluralismen inom forskningen befrämjats. I det lilla landet får problemet en annan dimension om centralbanken samarbetar med de flesta och de bästa av professorerna med inriktning på penningpolitik och penningteori.⁷

Risken finns dessutom att de professorer som städslas av externa uppdragsgivare blir mindre benägna att vara skeptiska mot sina uppdragsgivares verksamhet – helt i linje med förutsägelserna från gängse ekonomisk teori. Uppdragsgivarna köper inte bara kunskap och råd – på köpet får de också professorer mindre villiga att kritisera dem, i alla fall inför öppen ridå.

Det kan inte uteslutas att bl a finansdepartementet och riksbanken även uppskattat denna effekt.⁸

Åtskilliga professorer är medlemmar av olika "vetenskapliga" råd inom privat eller offentlig sektor. Ett medlemskap i dessa sammanhang betraktas vanligtvis som en hedersam skyldighet för professorn. Medlemskapet är som regel långt ifrån lika "beroendeskapande" som ett renodlat anställningsförhållande. Även här förutspår dock traditionell ekonomisk teori att professorn "på marginalen" blir mindre benägen att delta i den offentliga debatten med kritik av den verksamhet som han eller hon rådgör.⁹ Visst finns professorer med så hög personlig integritet att de inte låter sig påverkas, men det vore orimligt att tänka sig

⁶Ekonomen skulle troligen svara att de självständiga tankesmedjorna får betala bättre. Detta är förvisso en del i anpassningsmönstret men löser inte problemet att den offentliga sektorn knyter upp professorer till sin verksamhet.

⁷Här finns också en regional dimension. Det blir i första hand ekonomerna i stockholmsregionen som blir "statsbärande". Samma mönster gäller för bl a juridikprofessorerna i huvudstaden.

⁸Det finns vissa likheter mellan de "kändisråd" (d v s jämställdhetsdelegationen och massmediadelegationen) som nyligen upprättats av regeringen och den växande kopplingen mellan den offentliga sektorn och forskarvärlden. SNS Demokratiråd riktar kritik mot "kändisråden". De riskerar att leda till "ett förstatligande av den politiska debatten", Rothstein [1995, s. 29]. Staten får således lättare att sätta agendan i den allmänna debatten.

⁹Några av mina ekonomkollegor med placering i vetenskapliga råd hävdar att deras självständighet inte har påverkats av detta engagemang. De betonar de positiva effekterna av sitt medlemskap. De får insyn, de kan kritisera och de kan framföra sina åsikter. Andra kollegor rapporterar den motsatta erfarenheten: som medlem av det vetenskapliga rådet anser de sig bli mindre benägna att vara öppet kritiska.

att alla vore okänsliga för en ändrad incitamentsstruktur. Till bilden hör att organ med vetenskapliga råd i vissa fall även delar ut forskningsanslag. Professorns chans att få anslag minskar inte genom att sitta i vederbörandes råd.

Här har jag koncentrerat mig på relationen mellan professorns oberoende och den offentliga sektorn. En rad andra faktorer påverkar också graden av oberoende – förutom eventuella band till den offentliga sektorn. Många är troligen starkare än det samband jag tagit upp. I ett bredare perspektiv bör bland annat den åsiktskonformism som lätt uppträder inom den akademiska kåren uppmärksammas. Gruppsycket kan upplevas som ett hinder för enskilda professorer att öppet framföra sin mening.¹⁰

Vad bör göras?

Hur kommer allmänheten och väljarna att se på ekonomiprofessorerna när så många kan uppfattas som knutna till den offentliga sektorn? De sitter ju på två stolar samtidigt – professorsstolen och rådgivarstolen. Naturligtvis kan denna sats skapa misstankar om dubbla lojaliteter – hur hederlig och vetenskapligt sanningsökande professorn än försöker vara. Risken är att kritiken mot nationalekonomikåren underblåses. Denna är ett problem redan idag.¹¹

De principiella aspekterna på denna utveckling förtjänar en närmare diskussion inom ekonomikåren. Naturligtvis är det positivt med täta kontakter mellan akademien och den offentliga sektorn. Nationalekonomerna har insikter att förmedla till de ansvariga för den ekonomiska politiken och vice versa. Ett utbyte bör vara fruktbart för bägge parter. Hade inte finansdepartementet och riksbanken och andra offentliga myndigheter sökt kontakt med nationalekonomisk expertis skulle detta var grunden för berättigad kritik. Nationalekonomer har viktiga uppgifter att fylla såväl som "insiders" inom den offentliga sektorn som "outsiders" utan-

för sektorn i rollen som granskare och kritiker.¹² Det är således ingen lösning att förbjuda eller förhindra professorn att verka som rådgivare, expert eller medlem i det vetenskapliga rådet – vare sig inom offentlig eller privat sektor.

Diskussionen bör därför handla om hur ramarna för detta utbyte bör utformas så att professorn kan fungera väl i dubbelrollen som vetenskapsman och rådgivare utan att förlora sitt oberoende och sin trovärdighet i allmänhetens eller sina kollegors ögon.

Vilka etiska och moraliska – skrivna som oskrivna – principer eller regler bör då vara styrande för att ge ekonomikåren starkt integritet? Som påpekades inledningsvis belyser denna fråga ett generellt problem för universiteten. För att ta några exempel utanför nationalekonomiämnet: statsvetarnas och juristernas band till den offentliga sektorn torde så vitt jag kan bedöma vara starkare än nationalekonomernas. Jag har inga färdiga svar på frågan – enbart några reflektioner.¹³

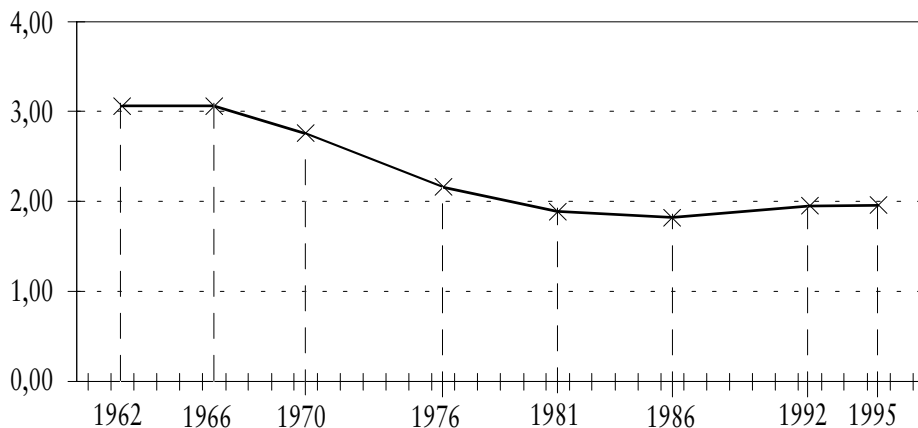
¹⁰ Se här t ex resonemanget hos Calmfors [1996, s. 236-237]. Åsiktskonformismen kan bekämpas på många sätt. Fler professorer fördelade på många institutioner lämnar utrymme för större pluralism. Nya generationer av ekonomer kommer dessutom med tiden att driva fram nya skolbildningar.

¹¹ Se t ex inledningen i Jonung [1996].

¹² Jag vill vara bland de första att intyga detta, bl a med stöd av egna erfarenheter från tre års arbete i statsrådsberedningen som rådgivare till statsministern. Ekonomer behövs såväl inom departementen för att höja analysnivån i beslutsunderlag som externt för att höja den allmänna debatt- och kunskapsnivån. En debattartikel kunde väcka större uppmärksamhet än när motsvarande kommentarer genererades internt inom regeringskansliet.

¹³ Det finns i och för sig regler för s k bisysslor för universitetsanställda men dessa täcker knappast det problem jag tagit upp här, nämligen vad som händer med trovärdigheten för professorskåren när den växer samman med den offentliga sektorn.

Figur 1

Professorslönen i relation till den manliga industriarbetarlönen. Månadslön.

Källor: SOS: Tjänstemän i offentlig sektor, Statsanställda m fl. SOS: Löner. Lars Svensson, ekonomisk-historiska institutionen vid Lunds universitet; opublicerat material om arbetstidens längd.

För det första, jag tror det vore värdefullt med en klarare rågång mellan professors akademiska hemvist och de verksamheter som professorn har att forska kring, granska och debattera. En metod att åstadkomma skarpare gränser mellan universitets- och rådgivarrollen är att professorn väljer att ta tjänstledighet när han eller hon fungerar som rådgivare till departement eller myndighet. Detta är ett vanligt förfarande i det amerikanska systemet. En annan teknik för att konstruera separation vore att avgränsa rådgivningsfunktionen tydligt i tiden.¹⁴

Tidigare var några ekonomiprofessorer knutna på deltid till ett par av storbankerna. Detta mönster har försvunnit genom att bankerna har heltidsanställda "egna" ekonomer med hög akademisk meritring. Kanske vore det rimligt att så blev regel i större utsträckning för departement och myndigheter som utformar den ekonomiska politiken, d v s att de anställer "egna" ekonomer helst med minst doctenkompetens på heltid.

Frågan om oberoendet kan också kopplas till löneläget för professorerna vid universiteten. Professorns relativlön har

enligt *Figur 1* sjunkit kraftigt under efterkrigstiden – en utveckling som torde ha bidragit till ökad frekvens av extraknäckande inom akademien – inom såväl offentlig som privat sektor.¹⁵ En metod att förstärka professorskårens oberoende vore att höja professorslönerna så drastiskt att

¹⁴ Vidare kan professors rätt att underteckna någon form av "tystnadslöfte" eller "exklusivitetskontrakt", där han eller hon frångår sig rätten att använda "känslig" information som ges till rådgivaren/konsulten, ifrågasättas. En poäng med rådgivning bör vara att professor berikar sin forskning och undervisning med den kunskap han/hon inhämtar som konsult – och inte begraver den under sin tystnadsplikt.

¹⁵ Förekomsten av extrainkomster bland professorerna kan tolkas som en form av indirekt lönedifferentiering som det politiska systemet inte har kunnat acceptera öppet. Universitet betalar t ex professor i företagsekonomi ungefär samma lön som professorn i arkeologi. Sedan är det underförstått att den driftige företagsekonomen drar in en rejäl summa utöver sin akademiska grundplåt – medan arkeologen har svårare att sälja sina tjänster utanför akademien.

externa uppdrag och inkomster blev mindre attraktiva. Högre lön är med andra ord en garant för en mer oberoende och självständig ställning.¹⁶

En annan lösning vore att införa en särskild kategori universitetsprofessor (i stil med "university professors") med hög lön – men samtidigt med ytterst restriktiva regler rörande engagemang utanför universitetet.

En rimlig teknik för att värna om professorsens oberoende vore att behålla den traditionella anställningstryggheten för professorskåren. Regeringen har nyligen föreslagit att professorerna skall fråntas denna och i stället ges en sedvanlig s k tillsvidaranställning, d v s inordnas under samma arrangemang som gäller för övriga universitetsanställda. Försvinner professorsens särskilda anställningsskydd, innebär detta en klar försvagning av professorsens ställning och därmed också av hans/hennes möjligheter att motstå externa påtryckningar.

Som jag påpekade ovan har jag inget svar på de frågor jag ställt kring motsättningen mellan professorsens oberoende och externa engagemang. Vi måste leva med denna "trade-off" men samtidigt bör vi vara väl medvetna om dess existens. En sådan medvetenhet gör det lättare att hantera problematiken. Professorns oberoende bör dock vara ett viktigt spörsmål för debatt inom nationalekonomkåren. Jag är bekymrad över avsaknaden av diskussion om de senaste årens snabba förändring mot ökad sammanblandning mellan akademia och offentlig sektor. Varför har detta nya mönster mötts av sådan tystnad? Låt oss göra tankeexperimentet att Industriförbundet-SAF eller LO-SAP hade rekryterat och avlönat ett halvt tjog profes-

sorer i nationalekonomi på deltid eller placerat dem i ett vetenskapligt råd under de senaste tio åren – skulle tystnaden ha varit densamma?

Referenser

- Calmfors, L., [1996], "Nationalekonomernas roll under det senaste decenniet – vilka är lärdomarna?", kapitel 12 i Jonung [1996].
- Jonung, L., [1992], "Economics the Swedish Way 1889-1989", kapitel 2 i L. Engwall, red., *Economics in Sweden. An Evaluation of Swedish Research in Economics*. Routledge, London and New York.
- Jonung, L., red., [1996], *Ekonomerna i debatten – gör de någon nytta?*, Ekerlids förlag 1996, Otta.
- Rothstein, B., [1995], *Demokrati som dialog. Demokratirådets rapport 1995*, SNS förlag, Kristianstad.
- Van Rijckeghem, C. och Weder, B., [1997], "Corruption and the Rate of Temptation: Do Low Wages in the Civil Service Cause Corruption?", IMF working paper 97/73, Washington.

¹⁶ Detta är samma resonemang som ligger bakom tanken att högre lön till offentliganställda bidrar till lägre grad av korruption, d v s till större självständighet. Se här bl a rapporten av Van Rijckeghem och Weder [1997].